Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 81

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

Tarixiy-me’moriy obyekt nomlarining onomastik tizimdagi o‘rni (Farg‘ona viloyati va Berlin federal o‘lkasi misolida)

Nurbek Zokirjon o’g’li Akhmadjonov*

Farg’ona davlat universiteti

✉ akhmadjonovnurbek@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada Farg‘ona viloyati (Qo‘qon, Marg‘ilon) va Berlin o‘lkasidagi tarixiy binolar – saroy, qal’a, masjid, madrasa, maqbara, minora va ibodatxonalar nomlarining onomastik tizimdagi o‘rni qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Nominatsiya motivlari, rasmiy va norasmiy nomlar munosabati hamda nomlarning boshqa obyektlarga ko‘chishi yoritiladi. Tadqiqotda A.V. Superanskaya, N.V. Podolskaya, D. Nübling, E. Begmatov va S. Qorayevning nazariy qarashlariga tayanilgan.

Kalit so‘zlar

arxitektonim, oykodomonim, onomastik tizim, nominatsiya motivi, saroy, masjid, maqbara, minora, ibodatxona, norasmiy nom, transonimizatsiya.

DOI: 10.5281/zenodo.23278512

KIRISH

Atoqli otlar nomlovchi jamoaning tarixiy xotirasi, e’tiqodi va makonni idrok etish tarzi haqida ma’lumot beradi. Ular orasida tarixiy binolar – saroy, qal’a, masjid, madrasa, maqbara, minora va ibodatxonalar nomlari alohida o‘rin tutadi: bu nomlar bir vaqtning o‘zida makoniy mo‘ljal, madaniy meros belgisi va tarixiy ma’lumot manbai hisoblanadi. XVIII–XIX asrlarda Qo‘qon xonligining poytaxti bo‘lgan Qo‘qon, qadimiy Marg‘ilon hamda Prussiya va Germaniya imperiyasining poytaxti bo‘lgan Berlin boy me’moriy merosga ega. Turkiy va german tillariga, turli diniy-madaniy an’analarga mansub bu ikki hudud bino nomlarini qiyoslash nomlashdagi umumiy qonuniyatlar va milliy-madaniy o‘ziga xosliklarni aniqlash imkonini beradi.

NAZARIY ASOS

A.V. Superanskaya onomastik makonda antroponim va toponimlarning markaziy, inson faoliyati mahsuli bo‘lgan obyektlar nomlarining esa periferik o‘rin tutishini ko‘rsatadi.[1] N.V. Podolskaya bino nomlarini “oykodomonim” termini bilan atab, urbanonimlar qatorida ko‘rib chiqadi.[2] D. Nübling va hammualliflari nemis onomastikasida bino nomlarini obyekt nomlari tarkibida tahlil qiladi.[3] O‘zbek onomastikasida E. Begmatov va N. Uluqov onim turlarini tizimlashtirgan[4], S. Qorayev inshoot nomlaridan joy nomlarining hosil bo‘lishini tadqiq etgan.[5] Maqolada me’moriy obida nomlari uchun “arxitektonim” terminini oykodomonimning xususiy ko‘rinishi sifatida qo‘llaymiz.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Obyekt turlari bo‘yicha umumiy ko‘rinish. Tahlil qilingan nomlar va ularning asosiy nominatsiya motivlari 1-jadvalda keltirildi.

1-jadval

Farg‘ona viloyati va Berlin shahridagi tarixiy bino nomlarining obyekt turlari bo‘yicha qiyosiy tavsifi

Obyekt turi	Farg‘ona viloyati (nom – nominatsiya motivi)	Berlin shahri (nom – nominatsiya motivi)
Saroy va qal’a	Xudoyorxon o‘rdasi (rasmiy nomi: Arki oliy Sayyid Muhammad Xudoyorxon) – hukmdor nomi va unvoni	Schloss Charlottenburg – qirolicha nomi; Schloss Bellevue – manzara; Zitadelle Spandau – joy nomi
Masjid	Qo‘qon Jome masjidi – vazifa; G‘ishtlik masjidi – qurilish materiali; Madrasai Mir jome masjidi – qo‘shni bino nomi	Wilmersdorfer Moschee – joy nomi (boshqa nomlari: Berliner Moschee, Ahmadiyya-Moschee)
Madrasa	Norbo‘tabiy madrasasi (Madrasai Mir) – hukmdor nomi va unvoni; Kamol qozi madrasasi – homiy nomi va mansabi; Said Ahmadxo‘ja madrasasi – homiy nomi	–
Maqbara	Daxmai shohon – maqom; Modarixon – qarindoshlik maqomi; Pir Siddiq majmuasi (Kaptarxona) – avliyo nomi, rivoyat	Mausoleum im Schlosspark Charlottenburg – joylashuv
Minora	Jome masjidi minorasi, Pir Siddiq majmuasi minorasi – mustaqil nomga ega emas, majmua nomi bilan ataladi	Fernsehturm, Funkturm – vazifa; norasmiy nomlari: Telespargel, Langer Lulatsch

Farg‘ona materialida shaxs nomi yoki maqomiga asoslangan nomlar, Berlin materialida esa joy nomi, avliyo nomi va vazifaga asoslangan nomlar ko‘proq uchraydi.

2. Saroy va qal’a nomlari. Qo‘qondagi Xudoyorxon o‘rdasi XIX asrning ikkinchi yarmida me’mor Mir Ubaydulla rahbarligida bunyod etilgan; uning rasmiy nomi “Arki oliy Sayyid Muhammad Xudoyorxon” bo‘lgan.[6] Bu nomda “ark” (“qal’a, hukmdor qarorgohi”) apellyativi va hukmdorning to‘liq ismi fors-tojik izofasi orqali birlashgan, xalq nutqida esa bino qisqacha “O‘rda” deb ataladi. Manbalarga ko‘ra, shu joyda ilgari Umarxon saroyi bo‘lib, u “Zarrinsaroy” (“oltin saroy”) va “Qirqustun” deb ham atalgan.[7] Berlindagi Schloss Charlottenburg 1695–1699-yillarda kurfyurst Fridrix III (1701-yildan qirol Fridrix I) tomonidan rafiqasi Sofiya Sharlotta uchun qurilgan va dastlab Lietzow qishlog‘i nomidan “Lietzenburg” deb atalgan; 1705-yilda qirolicha vafotidan so‘ng uning sharafiga qayta nomlangan.[8] Demak, har ikki hududda bir makonda nominatsiya motivining almashishi (bezak yoki joy nomi > hukmdor nomi) kuzatiladi. Schloss Bellevue (fr. belle vue – “go‘zal manzara”) va Zitadelle Spandau (shahar nomi) nomlari esa manzara va joylashuvga asoslangan.

3. Masjid va madrasa nomlari. Qo‘qon Jome masjidi Umarxon hukmronligi (1809–1822) davri bilan bog‘lanadi va 98 ta yog‘och ustunli ayvon hamda balandligi 22 metrdan ortiq minoradan iborat.[9] Uning nomi vazifaga – juma namozi o‘qiladigan asosiy masjid ekaniga asoslangan. Mahalliy manbalarda XX asr boshida pishiq g‘ishtdan qurilgani qayd etiladigan G‘ishtlik masjidi nomi qurilish materialidan olingan; bu nomni Berlindagi qizil g‘isht qoplamali shahar hokimiyati – “Rotes Rathaus” nomi bilan qiyoslash mumkin.[10] Norbo‘tabiy madrasasi 1798-yilda nihoyasiga yetgan; manbalarga ko‘ra, Norbo‘tabiyning “amir al-muslimin” unvoni tufayli madrasa “Madrasai amir al-muslimin” deb atalgan va nom qisqarib “Madrasai Mir” shakliga kelgan, xalq orasida esa “Norbo‘tabiy madrasasi” deb yuritiladi.[6] Berlindagi Wilmersdorfer Moschee 1924–1928-yillarda qurilgan, Germaniyadagi hozirgacha mavjud eng qadimgi masjid bo‘lib, tuman (Wilmersdorfer), shahar (Berliner Moschee) va diniy jamoa (Ahmadiyya-Moschee) nomlariga asoslangan parallel nomlarga ega.[11]

4. Maqbara nomlari. Farg‘ona maqbaralari nomida dafn etilgan shaxs yoki uning maqomi aks etadi: “Daxmai shohon” (“shohlar daxmasi”) – Norbo‘tabiy va uning avlodlari dafn etilgan maqbara[6], “Modarixon” (fors. modar – “ona”) – “xonning onasi”. Marg‘ilondagi Pir Siddiq (Pur Siddiq) majmuasi tarkibidagi kaptarxona va avliyoni kaptarlar qutqargani haqidagi rivoyat bilan bog‘liq holda “Kaptarxona” nomi bilan ham tanilgan.[12] Berlinda esa qirolicha Luiza uchun qurilgan maqbara joylashuviga ko‘ra “Mausoleum im Schlosspark Charlottenburg” deb ataladi, ya’ni bu misolda shaxs emas, makoniy tavsif nomga asos bo‘lgan.

5. Minora va ibodatxona nomlari. Tahlil qilingan Farg‘ona minoralari mustaqil nomga ega emas va majmua nomi bilan ataladi (Jome masjidi minorasi, Pir Siddiq majmuasi minorasi). Berlinda esa Fernsehturm (“televizion minora”) va Funkturm (“radio minorasi”) vazifaga asoslangan rasmiy nomlar bilan birga “Telespargel” (“tele-sarsabil”), “Langer Lulatsch” (“uzun novcha”) kabi shaklga asoslangan norasmiy nomlarga ham ega.[10]

6. Nomlarning ko‘chishi. Ikki hududda bir xil mexanizm – bino nomining qo‘shni binoga yoki majmuaga metonimik ko‘chishi kuzatiladi: Qo‘qonda madrasa nomi yonidagi masjidga (Madrasai Mir jome masjidi), Berlinda minora nomi cherkov majmuasiga (Französischer Dom) o‘tgan. Transonimizatsiya, ya’ni bino nomining joy nomiga aylanishi Berlinda yaqqol ko‘rinadi: Charlottenburg nomi saroydan shaharga, so‘ng tuman nomiga o‘tgan[8], Nikolaikirche atrofidagi daha Nikolaiviertel deb ataladi. Farg‘onada esa Xudoyorxon o‘rdasida 1925-yildan o‘lkashunoslik muzeyi faoliyat yuritmoqda.[6]

XULOSA

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, tarixiy bino nomlari har ikki til onomastik tizimida urbanonim, toponim va antroponimlar bilan bog‘liq oraliq qatlamni tashkil etadi. Farg‘ona materialida shaxs nomi va unvon, mansab yoki qarindoshlik maqomi yetakchi motiv bo‘lsa, Berlin materialida joy nomi, avliyo nomi va vazifa asosidagi nomlar keng qo‘llanadi. Farg‘ona minoralari majmua nomi orqali ataladi, Berlin minoralari esa mustaqil rasmiy va norasmiy nomlarga ega. Material asosida nomlash (G‘ishtlik masjidi – Rotes Rathaus) va nomning qo‘shni binoga ko‘chishi (Madrasai Mir jome masjidi – Französischer Dom) ikki hudud uchun umumiy hodisadir. Struktur jihatdan o‘zbek nomlarida fors-tojik izofasi va qaratqichli birikma, nemis nomlarida qo‘shma so‘z va “apellyativ + atoqli ot” modellari yetakchilik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.

[2] Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988.

[3] Nübling D., Fahlbusch F., Heuser R. Namen. Eine Einführung in die Onomastik. – 2. Aufl. – Tübingen: Narr Francke Attempto, 2015.

[4] Begmatov E., Uluqov N. O‘zbek onomastikasi terminlarining izohli lug‘ati. – Namangan, 2006.

[5] Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006.

[6] O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2005. (“Norbo‘tabiy madrasasi”, “Xudoyorxon o‘rdasi”, “Daxmai shohon” maqolalari).

[7] Qo‘qondagi Xudoyorxon o‘rdasi qachon qurilgan? // “O‘zbekiston madaniy merosi jahon to‘plamlarida” loyihasi materiallari asosida. Darakchi.uz, 2024. – URL: https://darakchi.uz/oz/165757

[8] Charlottenburg: Geschichte // Bezirksamt Charlottenburg-Wilmersdorf von Berlin. – URL: https://www.berlin.de/ba-charlottenburg-wilmersdorf/ueber-den-bezirk/geschichte/artikel.181126.php

[9] Qo‘qon Jome masjidi // Uzbekistan Travel – O‘zbekiston milliy turizm portali. – URL: https://uzbekistan.travel/uz/o/qo%CA%BBqon-jome-masjidi/

[10] Berliner Sehenswürdigkeiten und ihre Spitznamen // Das offizielle Hauptstadtportal berlin.de. – URL: https://www.berlin.de/tourismus/berlinerisch/4532476-4528094-spitznamen.html

[11] Berliner Moschee // Bezirksamt Charlottenburg-Wilmersdorf von Berlin. – URL: https://www.berlin.de/ba-charlottenburg-wilmersdorf/ueber-den-bezirk/bauwerke/gebaeude-und-anlagen/religionshaeuser/artikel.111030.php

[12] Pir Siddiq (Kaptarxona) majmuasi // O‘zbekiston madaniy merosi portali. – URL: https://meros.uz/object/pir-siddiq-kaptarxona-majmuasi

[13] Französischer Dom // Denkmaldatenbank. Landesdenkmalamt Berlin. – URL: https://denkmaldatenbank.berlin.de/daobj.php?obj_dok_nr=090650